

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

درس ۱ تاریخ دوازدهم (تاریخ‌نگاری و منابع دوره معاصر)

تحوالات تاریخ‌نگاری دوره معاصر

۱ تاریخ‌نگاری سنتی:

صدها سال ثبت و ضبط وقایع از سوی مورخان مسلمان (تعداد قابل توجهی از آنان ایرانی) سبب ایجاد میراثی غنی و منبع مهمی برای فهم و تفسیر بسیاری از رخداد‌های مهم تاریخی برای ما / عده‌ای از تاریخ‌نگاران سنتی بیشتر در تلاش برای ثبت وقایع شاهان و امور آنها-تالیف آثار خود غالباً با خصوصیات ادبی و سخن گفتن با زبان تملق و مدح شاهان ← بیش از آنکه مورخ حقیقت باشند، کاتب دربار بودند / سبک نگارش در بسیاری موارد سخت و تحلیل و تفسیر کمتر وجود دارد / اگر چه تعداد زیادی از منابع در دسترس در تاریخ، بیشتر بر تاریخ شاهان و جنگ‌های آنها تاکید دارد اما با احیای میراث غنی و گنجینه‌ها (شامل گستره فراتر از تاریخ‌نگاری صرف مانند تحقیقات رجالی، کتاب‌شناسی‌ها، زندگی‌نامه‌های عالمان و بزرگان) امکان دستیابی به مکتوبات ارزشمندی درباره زندگی اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی گذشتگان و منابعی جدی برای سنجش و نقد وقایع گذشته / تا امروز تلاش‌های زیادی برای احیای میراث مکتوب انجام شده اما اهتمام و حمایت از این اقدام به اندازه کافی نبوده (بخش زیادی از این میراث نیازمند تصحیح و ترجمه و چاپ و به دلیل غفلت در برهه‌هایی از تاریخ، از دست رفتن بسیاری از نسخه‌ها)

نکته در دوره معاصر رواج شکل جدیدی از تاریخ‌نگاری در ایران که از نظر روش و بینش با تاریخ‌نویسی سنتی متفاوت بود.

۲ زمینه‌های پیدایش تاریخ‌نگاری جدید:

● جنگ‌های ایران و روسیه در دوران پادشاهی فتح‌علی‌شاه قاجار، جلب توجه زمامداران ایران به دنیای غرب ← با مقایسه وضعیت ایران و غرب، در جست‌وجوی درک علل پیشرفت جوامع غربی و عقب‌ماندگی جامعه ایرانی ← در نتیجه چنین کنجکاوی‌هایی ذیل برنامه‌های اصلاحی عباس میرزا (ولیعهد فتح‌علی شاه) آغاز تدریجی ترجمه آثار اروپایی، سپس گسترش با تأسیس مدرسه دارالفنون ایجاد دارالطباعه دولتی و دارالترجمه همایونی در زمان ناصرالدین‌شاه

● محمدحسن‌خان اعتمادالسلطنه از مورخان مشهور دوره قاجار، یکی از چهره‌های برجسته فرهنگی این دوره (ریاست دارالترجمه همایونی) / در دوره ریاست او ترجمه آثار فراوان به فارسی

● نوشته‌های تاریخی بخش قابل توجهی از نخستین آثار ترجمه شده از زبان‌های اروپایی به زبان فارسی ← ترجمه آن‌ها تأثیر بسزایی در آشنایی نویسندگان و مورخان ایرانی با پیش و روش مورخان اروپایی داشت.

● گسترش فعالیت علمی شرق‌شناسان ← رمز‌گشایی کتیبه‌های بیستون و طاق بستان ← به دست آمدن اطلاعات دقیق و جدید درباره تاریخ ایران ← گسترش کشفیات باستان‌شناسی در ایران، قرار دادن منابع نوین پیش روی مورخان ← فراهم کردن زمینه تحول عمیق و اساسی در تاریخ‌نگاری سنتی

نکته فعالیت‌های باستان‌شناسان و شرق‌شناسان در برخی موارد از اعتبار و صحت کافی برخوردار نبود و از سوی دیگر سبب فراهم کردن زمینه غارت آثار باستانی و استعمار ملت‌ها

۳ انتقاد به تاریخ‌نویسی سنتی:

● در عصر قاجار، برخی تاریخ‌نگاران سنتی در عین پایبندی به ساختار کلی تاریخ‌نویسی سنتی ← نقد بعضی از ویژگی‌های تاریخ‌نویسی سنتی

● یکی از پیش‌گامان انتقاد به تملق و متکلف‌نویسی، خاوری شیرازی مورخ مشهور زمان فتح‌علی‌شاه و نویسنده تاریخ ذوالقرنین ← علاقه به حقیقت‌نویسی و مختصر‌نویسی و نکوهش تملق‌گویی، برای نمونه: تاریخ‌نگار را هم لازم است که راست‌گفتاری پیشه کند و فرشته را دیو، و دیو را فرشته نداند. (او خود همه‌جا به این نظر پایبند نبوده)

● میرزا محمدجعفر خورموجی از مورخان عصر ناصری و مؤلف حقایق‌الآخبار ناصری (از منتقدان تملق‌گویی) ← نخستین فرد بازتاب‌دهنده واقعیت قتل امیرکبیر

- محمدحسن خان اعتمادالسلطنه (تاریخ‌نویس درباری) ← گام‌های بلند در حوزه تاریخ‌نویسی عصر قاجار ← سعی در جهت دور کردن آثار خود از پرده‌پوشی‌ها و مداحی‌های رایج مورخان رسمی ← ستایش امیرکبیر در صدرالتواریخ
- میرزا فتحعلی خان آخوندزاده از متفکران قاجار با وجود مورخ نبودن ← نقد علمی تاریخ‌نویسی سنتی ← در رساله ایراد، نقد شیوه تاریخ‌نویسی رضاقلی هدایت به دلیل استفاده از شعر در بیان رویدادها و کاربرد الفاظ مصنوع ادبی

◀ روش تاریخ‌نگاری جدید: در دوره معاصر به تدریج ایجاد شرایط مناسب برای ظهور تاریخ‌نگاری معاصر در ایران / در

تاریخ‌نگاری جدید روش و شیوه کار تاریخ‌نویسان و پژوهشگران استوار بر اصول زیر:

(۱) ارزیابی رویدادهای تاریخی با استفاده از روش تحقیق علمی

(۲) بهره‌برداری از منابع و اسناد و مدارک معتبر و گزینش و نقد آنها

(۳) استفاده از زبان ساده و به دور از تکلف برای بیان یافته‌های علمی

(۴) استفاده از نتایج تحقیقات علمی چون باستان‌شناسی، زبان‌شناسی، جغرافیا، جامعه‌شناسی و اسطوره‌شناسی در

مطالعه تاریخ

◀ عواملی که در گسترش و ارتقای روش تاریخ‌نگاری جدید مؤثر بود عبارت‌اند از:

- گسترش مدارس جدید
- تأسیس دانشگاه و رواج آموزش تاریخ به عنوان یک رشته علمی
- ایجاد مراکز تحقیقاتی و نشریات تخصصی در حوزه مطالعات تاریخی
- تألیف، ترجمه و نشر کتاب‌ها و مقاله‌های علمی فراوان

◀ بینش تاریخ‌نگاری جدید: اساس کار تاریخ‌نگاری سنتی، بررسی زندگی پادشاهان و شرح فتوحات، اما در تاریخ‌نویسی نوین بررسی جنبه‌های گوناگون حیات انسانی (سیاسی، نظامی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی) / انقلاب مشروطیت تأثیر عمیق بر دگرگونی بینش مورخان ایرانی و جلب توجه آنان به ابعاد گوناگون رویدادهای تاریخی (به‌ویژه نقش مردم) ← پدیداری این بینش در کتاب تاریخ بیداری ایرانیان اثر ناظم‌الاسلام کرمانی (توجه به مردم و نشان دادن نقش طبقات اجتماعی مختلف در انقلاب مشروطیت) / رویدادهای مهم دیگر با تأثیر عمیق در بینش مورخان ایرانی: نفوذ کشورهای استعمارگر، جنگ‌های جهانی، اشغال ایران، ملی شدن نفت (جلب توجه مورخان به دیدگاه‌ها و جنبه‌های گوناگون علل این حوادث) / برخی از مورخان معاصر دارای گرایش‌هایی متضاد با فرهنگ ملی و دینی ایران (این گرایش‌ها در آثار آن‌ها منعکس شده)، همچنین بعد از انقلاب اسلامی، محققانی با نگاه انتقادی در مواجهه با تاریخ‌نگاری رسمی، نگارش آثار مهم در این زمینه

تست ۱ کدام چهره برجسته فرهنگی در دوره ناصرالدین شاه قاجار، به ریاست دارالترجمه همایونی منصوب

(کنکور ۹۹)

گردید؟

۲ میرزا یوسف خان مستشارالدوله

۱ رضاقلی خان هدایت

۴ محمدحسن خان اعتمادالسلطنه

۳ حسن پیرنیا (مشیرالدوله)

کدام یک از مورخان عصر ناصری، نخستین کسی است که واقعتاً قتل امیرکبیر را در اثر خویش بازتاب

تست ۲

(کنکور ۹۹ خارج کشور)

داده است؟

۲ فتحعلی خان آخوندزاده

۱ خاوری شیرازی

۴ میرزا محمد صادق موسوی

۳ میرزا محمد جعفر خورموجی

(کنکور خارج ۱۴۰۱)

کدام مورد، تحول عمیق و اساسی در تاریخ‌نگاری در ایران را فراهم آورد؟

تست ۳

- ۱ گسترش کشفیات باستان‌شناسی
- ۲ گسترش فعالیت مطبوعات و شکل‌گیری آرشیو ملی ایران
- ۳ علاقه و اشتیاق مورخان به حقیقت‌نویسی و نکوهش تملق‌گویی
- ۴ تأسیس دارالفنون و ایجاد دارالطباعه دولتی و دارالترجمه همایونی

تست ۴ کدام یک از مورخان زیر سعی می کرد آثار خود را تا حدودی از پرده پوشی ها و مداحی های رایج مورخان

(کنکور ۱۴۰۰)

رسمی عصر قاجار دور سازد؟

۱ خاوری شیرازی

۲ میرزا آقاخان کرمانی

۳ میرزا فتحعلی خان آخوندزاده

۴ محمد حسن خان اعتماد السلطنه

گونه‌های منابع تاریخی در دوره معاصر

◀ منابع پژوهش دوره معاصر دارای کثرت و تنوع فراوان نسبت به دوران پیش از آن ← عمده‌ترین منابع: انواع کتاب‌ها (تاریخی، ادبی، خاطرات، سفرنامه و تراجم یا زندگی‌نامه)؛ نشریات (روزنامه و مجله)؛ اسناد و منابع آرشیوی، بناها، وسایل و ابزار

۱ کتاب‌ها:

● تاریخی: مورخان ایرانی در دوره معاصر (به‌ویژه قاجار) نگارش کتاب تاریخی با دو رویکرد سنتی و جدید / علاوه بر این در دوره قاجار چند تن از اروپاییان که اغلب مدتی در ایران زیسته بودند درباره تاریخ ایران کتاب‌هایی نوشتند که از منابع دوره قاجار هستند.

● خاطرات: توسط عده زیادی از شخصیت‌های سیاسی، نظامی، اقتصادی و فرهنگی و یا مردم عادی ← حاوی اطلاعات ارزشمند درباره اوضاع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی و شرح حال رجال این دوره که به ندرت در سایر منابع یافت می‌شود.

🕒 سفرنامه: گسترش سفرنامه‌نویسی در عصر قاجار ← تعداد قابل ملاحظه‌ای از شخصیت‌های این عصر، نگارش دیده‌ها و شنیده‌ها از سفرها / از ناصرالدین‌شاه و مظفرالدین‌شاه سفرنامه‌های متعدد / برخی از مقام‌ها و رجال سیاسی، فرهنگی و اقتصادی دوره قاجار نگارش سفرنامه‌های جالب / به‌علاوه عده‌ای از سفراء، مأموران، بازرگانان و جهانگردان خارجی نگارش خاطرات سفر در قالب سفرنامه / سفرنامه از نظر مطالعه تاریخ اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی دارای اهمیت فوق‌العاده ← حاوی اطلاعات ارزشمند درباره موضوعات اقتصادی مانند مالیات، گمرک، راه‌ها، مسائل اجتماعی از قبیل آداب و رسوم، پوشاک، تغذیه و مباحث فرهنگی، دینی، هنری و معماری

نکته آثار ادبی، زندگی‌نامه (تذکره)، کتاب جغرافیایی و متون کلامی، فلسفی، فقهی و حقوقی مربوط به دوران معاصر حاوی اخبار و اطلاعات سودمند برای پژوهش تاریخی

ب نشریات:

◀ نشریه یا روزنامه به‌عنوان رسانه گروهی یکی از ابداعات تأثیرگذار تمدن جدید غربی (راهیابی به ایران در دوره قاجار) / از طریق آگاهی‌بخشی عمومی، تأثیرات فکری، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی زیاد بر جامعه ایرانی / اولین روزنامه: کاغذ اخبار، انتشار در تهران توسط میرزا صالح شیرازی از دانشجویان، اعزامی به انگلستان / چند سال بعد انتشار وقایع اتفاقیه توسط امیرکبیر برای رشد آگاهی سیاسی و اجتماعی مردم و توسعه فکری و فرهنگی جامعه ← بعدها تغییر نام به روزنامه دولت علیه ایران / پس از آن انتشار روزنامه‌های دولتی و غیردولتی دیگر در ایران / به دلیل ماهیت استبدادی حکومت قاجار و نبود آزادی بیان، برخی روزنامه‌نگاران در خارج کشور اقدام به نشر روزنامه به زبان فارسی (نسخه‌هایی مخفیانه به داخل ایران می‌رسید) / پس از مشروطه رشد سریع نشریات / در دوران پهلوی با وجود

برخی مجلات تخصصی، در مجموع کاهش قابل توجه تعداد مطبوعات و شمار نشریات نسبت به عصر احمدشاه قاجار / پس از پیروزی انقلاب اسلامی، در کنار رشد بالای مراکز انتشاراتی و کتب مختلف، برخورداری نشریات عمومی و تخصصی از تنوع و عمق بسیار بالا / نشریات قدیمی منبع پژوهشی ارزشمند در مطالعات تاریخ معاصر (بسیاری احزاب و گروه‌ها انتشار نشریات مخصوص خود ← سودمند برای بررسی دیدگاه‌های آنها)

پ اسناد و منابع آرشیوی:

◀ از مهم‌ترین منابع پژوهش تاریخی / شامل کلیه مکاتبات حکومتی، فرمان‌ها، معاهدات سیاسی، نامه‌های شخصی و اداری، اسناد مالی و قضایی، گزارش اقتصادی، فرهنگی، نظامی و حقوقی / با توجه به اهمیت اسناد در پژوهش تاریخی، در بسیاری از کشورهای جهان ایجاد آرشیو برای نگهداری، حفاظت، مرمت، طبقه‌بندی و آماده‌سازی اسناد و استفاده محققان / آرشیو ملی: محل نگهداری اسناد و مدارک با ارزش و معتبر کشور / اسناد حاوی اطلاعات بسیار ارزشمند درباره مسائل سیاسی، اداری، اقتصادی (مالی، ملکی و معاملات) فرهنگی، دیدگاه و عملکرد افراد، شخصیت‌ها، احزاب و گروه‌های سیاسی، اجتماعی و مذهبی

ت بناها، اشیاء و وسائل:

◀ آثار معماری شامل بناها، خیابان‌ها، کوچه‌ها و میدان‌ها، اشیاء و لوازم، سکه، جواهر، مهر، نشان و سایر وسایل عصر قاجار و پهلوی ← کمک به پژوهشگران در مطالعه و شناخت آن دوره

تست ۵ کدام یک از گزینه‌های زیر، از ویژگی‌های نشریات دوران پهلوی محسوب می‌شود؟

- ۱ در این دوره، نشریات رشد سریعی پیدا کردند.
- ۲ در این دوران، شاهد وجود برخی مجلات تخصصی هستیم.
- ۳ تعداد مطبوعات این دوره نسبت به قبل، افزایش اندکی یافت.
- ۴ نشریات عمومی در این دوره از عمق بسیار بالایی برخوردار شدند.

تست ۶ چرا در بسیاری از کشورهای جهان، «آرشیو ملی» ایجاد شده است؟

- ۱ اهمیت اسناد در پژوهش‌های تاریخی
- ۲ مرمت و طبقه‌بندی نامه‌های شخصی و اداری
- ۳ محدود کردن دسترسی احزاب به مکاتبات حکومتی
- ۴ ترغیب سندپژوهان و نسخه‌شناسان به تاریخ‌نگاری جدید

تست ۷ از کدام شاه قاجار، سفرنامه‌های متعددی برجای مانده است؟

- ۱ احمد شاه ۲ محمد شاه ۳ محمدعلی شاه ۴ ناصرالدین شاه

تست ۸ کدام منبع تاریخی، حاوی اطلاعاتی بسیار ارزشمند و منحصر به فرد درباره‌ی مسائل و موضوعات مختلف، دیدگاه و عملکرد افراد، شخصیت‌ها و احزاب سیاسی است؟

۱ نشریات

۳ سفرنامه‌ها

۲ اسناد تاریخی

۴ کتاب‌های تاریخی

تست ۹ چه کسی تاریخ‌نویسی را شیوه‌ی علمی نقد کرد؟

- ۱ میرزا فتح‌علی خان آخوندزاده
- ۲ میرزا محمد جعفر خورموجی
- ۳ خاوری شیرازی
- ۴ محمد حسن خان اعتماد السلطنه

مدرسه‌ای برای همه

تامینند

